

Driften att döda det man älskar

Också insekters ögon brister när de dör. Somliga har mjuka ögon som faller ihop, som en fotboll när luften läckt ut. Stekeln jag vrider och vänder på under mikroskopet har ögon med bibehållen form, men med ett färgmönster som inte fanns när den levde.

Somliga menar att entomologer och spindelkännare är ett märkligt släkte som, drivna av kunskapsörst, anställer massmord på de små djur som är föremål för deras intresse. Men för det mesta bryr folk sig inte om små ryggradslösa kräk tillräckligt mycket för att ifrågasätta dräpandet.

Annat blir det när ögonen har pupiller och blodet är varmt.

I essäboken *Herredjuret* av Mattias Hagberg berättas David Sjölanders historia. Sjölander var konservator vid naturhistoriska museet i Göteborg, naturfotograf och -filmare, jägare. Det finns de som anser att han var en av de bästa konservatorer världen skådat, med en alldeles speciell förmåga att ge en illusion av liv åt de djur han stoppade upp. Mest berömd, mästartens storverk, är elefanthanen i Göteborg. Den är en dröm förverkligad. Sjölander ville själv fälla elefanten, och han gjorde det också, under en resa till Angola 1948 när han var sextioett år. Han fullföljde sin vision, men förverkligandet, sägs det, kom att bli hans död.

Hagberg skriver om Sjölanders besatthet, med ett tonfall så enträget att frågorna genljuder även när jag under läsningen lägger ifrån mig boken: Varför dödar Sjölander? Vad är det som lockar i jakten? Vad betyder ordet vildmark egentligen? Var och när löper skiljelinjen mellan oss och det vilda?

Sjölander beskrivs som en stor djurvän och en ytterst skicklig jägare. Det börjar redan i pojåkaren,

han ränner i skogen med bössan och stoppar upp många av fåglarna han skjutit. Hans iver att bege sig ut och upptäcka naturen är så stor att han, när han äntligen för första gången kommer till Lappland, inte ger sig tid att ta på ordentliga skor utan vandrar raka vägen ut i blötsnön för att spana in blåhakar, ripor och vadare.

Därefter tillbringar Sjölander åtskilliga somrar i Lappland, skjuter otaliga djur, tar vara på skinnen och stoppar upp. Först som anställd hos en privatkonservator, sedan, uppskattad för sina egna förtjänster, på uppdrag av naturhistoriska museet i Göteborg. Naturhistoriska riksmuseet och Filmaktiebolaget Skandia skickar honom till Kina, och senare ska han alltså resa till Afrika, mer eller mindre på eget initiativ men för Göteborgsmuseets räkning, sponsrad av stadens köpmän.

Sjölander fotograferar, filmar, skjuter. Allt är del av samma insamling, katalogisering, förevigande, besittande. Det var ingenting konstigt med jakten, så hade ornitologer gjort länge, i brist på användbar optik sköt de fåglar. David Sjölander blir känd för att han, ibland under stora vedermödor, lyckas komma fåglarna så nära med sin kamera, vid en tid när hjälpen från teleobjektiv var skral. Likväl är han snabb att ta till geväret.

Varför döda det man älskar?

På Göteborgs naturhistoriska museum finns ett diorama med en fjällugglefamilj (i boken tilltalas Sjölander med ett sökande, närmande 'du'):

Det här var djur du älskade. Du beundrade verkligen de stora rovfåglarna. Jag undrar vad du kände när du sköt föräldrarna och fångade in och avlivade ungarna.

Kanske skvallrar ditt språkbruk om en viss ambivalens. Du använde sällan orden skjuten eller uppstoppad. Istället talade du konsekvent om insamling och montering, som om du samlade ovanliga stenar eller sällsynta växter. Det är som om du inte riktigt ville kännas vid vad du sysslade med.

Hagberg gör rätt i att uttrycka sig med försiktighet. I första hand handlar det om fackterminologi. Man skulle heller inte säga att en tecknare 'ritat bilder' till en bok, eller att en yrkesfotograf 'knäppt kort'; de illustrerar och fotograferar. Det handlar mera om ett avstånd mellan hobbyverksamhet och yrkesarbete. Och hade Sjölander antecknat att han 'skjutit' något, hade det inte stått klart att djuret också infogats i museets samlingar. Icke desto mindre låter samla in verkligen inte lika brutalt som att döda.

De moraliska bekymren begränsar sig till djur. Citatet ovan antyder att Hagberg inte har några betänkligheter när det gäller växter. Och gäller de också alla djur? Om man vänder sig emot den godtyckliga gränsen mellan människor och andra djur, var ska nästa gräns dras? Kommer inte den med nödvändighet att bli lika godtycklig?

För mig är det inte oproblematiskt att döda spindlar och insekter.

Jag har en gång slutat göra det. Men börjat igen, och formulerat ursäkter för dessa genom mitt beslut avslutade liv.

Men alltså, varför döda det man har kärt?

Lyssna på samtal som förs: moralen sträcker på sig. Det låter inte som drömskt hippiesnack när vegetarianer och veganer med stöd av filosofer ifrågasätter våra rättigheter att döda. Bland de engagerade amatörautomologerna på ängar och hedar finns sådana som vägrar bära med sig sprit och kloroform, de dokumenterar sina fjärilar och spindlar med kamerans hjälp.

I den populärbiologiska tidskriften *fauna&flora* debatterades i några nummer i fjol avlivandets vara eller inte vara, i ljuset av den nya fotograferingstekniken.

Men också de som samlar in fotograferar gärna, det är bara det att fotografier inte alltid räcker, inte sådana som tillåter ett levande motiv. I viss mån tyder diskussionen på bristande förståelse för svå-

righeten att studera mycket små djur. För att kunna skilja en tvåmillimeters parasitstekel från en annan är du ibland tvungen att pudra den med guld och fånga dess ytstruktur sådan den visas av ett svepelektronmikroskop. Eller ta en del av djuret och extrahera arvs massa för att få reda på hur vissa av dess DNA-sekvenser är uppbyggda.

Den biologiska taxonomin är ett område med mycket konkret anknytning till historien. Fortfarande plockas typexemplar (beläggexemplar från beskrivningen av en art) fram ur museernas skåp och studeras av systematiker som behöver reda ut oklarheter i artdefinitioner. De insamlade – dödade – individerna har en nyckelroll i vår förståelse av livets mångfald. Även de specialister som nu verkar, sparar belägg för framtiden. Hur väl man om tvåhundra år kommer att kunna använda en *jpeg* sparad idag, vet vi inte. Säkrare då att fortsätta med det beprövat fungerande. Dessutom går det dåligt att extrahera DNA ur bilder.

Vi hittade en vuxen hona av hjulspindelarten *Araneus angulatus*. Hon var enorm, kroppen säkert 18 millimeter lång, vi spekulerade kring vikten, två gram kanske? En dammfladdermus väger bortåt åtta, en kungsfågel fem sex gram. Hon hade byggt sitt hjulnät tvärsöver en skogsväg, silkestrådarna som stagade upp det var flera meter långa. Och där satt hon i mitten, en solig julieftermiddag. Det är svårt att begripa hur något så mjukt och skyddslöst, om än ett rovdjur, kan överleva de två år som behövs för att uppnå den imponerande storleken. Naturligtvis skulle hon dokumenteras, men det fanns inte ett ögonblicks tanke på att trycka ner henne i ett spritrör. Delvis för att *A. angulatus* i Finland är en rödlistad, hotad art. Men inte bara. Hon var imponerande, beundransvärd. En individ. Det fick räcka med kameran.

Mattias Hagberg besöker naturhistoriska museet om och om igen. "Det är trots allt här – i detta mausoleum – som jag upplevt 'naturen' som starkast. Det är här den har kommit till liv för mig."

Men plötsligt förändras blicken. Djuren som verkat så levande blir skinn, gips och hönsnät. "Av djuret finns egentligen inget. Din elefant är bara en bild – en död abstraktion." Och Hagberg börjar ifrå-

gasätta sin bild av naturen, vildmarken, av djuren. Inte bara sin egen, heller: i den mänskliga föreställningsvärlden, skriver han, är det enskilda djuret aldrig värt något i sig. Bara som exempel på en art. Vi reagerar först när en hel art håller på att utrotas; ”det är det abstrakta vi vill bevara”.

Det leder till en efterhängsen fråga: ”Vad är det för skillnad mellan människor och djur som rättfärdigar att vi behandlar djur som abstraktioner och människor som individer?”.

Men samtidigt snuddar han vid något som antyder att det är en icke-fråga. Människor kan också bli abstraktioner. I *Herredjuret* syns det i en del av de Sjölanderska anteckningar som Hagberg valt att ta med, om medhjälparna på expeditionerna i Angola och Tibet. Negrerna är ena fasliga köttätare som man måste hålla borta från jaktbytet med hot om piska, tibetanerna är grova och simpla. I Kina i början av 1920-talet förvärvade Sjölander ett par kineshuvuden från en skarprättare (men de kom aldrig till Sverige), frenologi var på modet.

På Gripsholms slott finns ett uppstoppat lejon. Det är från sjuttonhundratalet och har en egen *fanclub*. Jag har sett kylskåpsmagneter med det högst personliga lejonet, som inte liknar ett lejon särskilt mycket alls (se tidskriftens framsida). Det är monterat av någon vars yrkesutövning heller inte liknade Sjölanders, någon som förmodligen inte sett ett levande lejon, som inte haft tillgång till fotografier eller tillförlitliga teckningar, och som använde äldre metoder: man fyllde skinnen med sågspån och hö, djuren ser ut som säckar, oformliga. Men efter livet äger Gripsholmslejonet i våra ögon mer individualitet än de flesta andra lejon, döda eller levande. Förmodligen mer som en reflektion av något mänskligt, än som ett djur.

Av alla djur var antagligen fåglarna de som David Sjölander höll kärast. Och här återigen: det finns fotografier av hans första skjutna falk, och av den falk som han höll i bur. Han hade lärt sig falkenerarens konst under sin vistelse i Kina, och invände mot anklagelser om falkjakt som djurplågeri med berättelser om falkar som ”villigt återvänt till ’fångenskapen’ efter en längre eller kortare tids bortavaro”. Samtidigt fanns han bland de pionjärer som arbe-

tade för att vissa arter, till exempel pilgrimsfalken, skulle fridlysas i Sverige.

Jag får för mig att förhållandet till abstraktionen ”de beundransvärda vilda djuren” liknar vårt förhållande till berömda personer och kungligheter. Vackra och intressanta djur kan man hålla på zoo till allmän beskådan. Också människor kan betraktas och deras liv förändras genom folkviljan att lära känna deras liv in i minsta detalj. Det beundrade i en gyllene bur.

Jag får för mig att förhållandet till abstraktionen ”de lägre stående människorna” kan liknas vid förhållandet till husdjur. Negrerna som släpar, bär och gräver; som motas och mutas. Det är bra att de finns till hands, man kan möjligen tala med dem, men knappast föra några djupare samtal.

Hagberg talar om makt, redan i titeln som är lånad från Linné. Linné skulle katalogisera den för människans skull och av guds vilja inrättade harmoniska skapelsen. Insamlandet är ett sätt att bli varse ordningen och att befästa vår position i centrum, som herredjur. Det fungerar också i mer sekulariserade sammanhang, vi tror fortfarande på en livets hierarkiska steg. De katalogiserande museerna blir en manifestation av kolonialismens nittonhundratalsklimax. ”Det är där världen blir till. Det är där den beskrivs och ges form. Det är här den visas upp. [...] Det är en styrkedemonstration.”

Klarlägga, bemästra, behärska.

Bara abstraktionen kan behärskas. Personen kan få egna infall, överrumpla.

I beteendekologin har man på senare tid börjat tala om personlighet. Om att varje individ har sin egen kombination av egenskaper som påverkar beteendet i en viss situation. Vid Aronia i Raseborg finns en forskargrupp som analyserar ejdrars förökningsframgång genom individuella mått på dominans, djärvhet, benägenhet att utforska platser och fysiologiskt gensvar på stress.

Förr eller senare kunde förstås individualismens strömningar förväntas nå även det här området. Men innebär den nya infallsvinkeln egentligen att man ser det enskilda djuret som en individ? Eller är det snarare en personabstraktion.

Och kanske finns här ett motmedel mot individualism; en insikt om individen som ett mycket efe-

märt arrangemang i ett större, mer beständigt men samtidigt ständigt föränderligt sammanhang.

Hagberg drömmer om Sjölander. Om den uppstoppade elefanten, som det går rykten om: det sägs att konservatorn skulle ha byggt in allt material om elefanten, livsverket på papper, i elefantens buk. Hagberg drömmer att han kliver in i elefanten. Han vill så förtvivlat gärna komma inpå Sjölander, förstå honom, och därmed förstå något gemensamt mänskligt.

Jag har sett den där besattheten förut. Den sedan länge döda konservatorn granskas med samma intensitet som en entomolog granskar ett gammalt typexemplar för att reda ut begrepp, klargöra oklarheter, och därmed förstå något evolutionshistoriskt.

Men Hagbergs besatthet går längre. Den griper djupt in i honom. Han börjar tvivla på sin, vår, natursyn, plågas av den moderna tudelningen i mänska och natur. Det handlar inte längre enbart om att förstå, det handlar om grundläggande etik.

Ett tag höll jag mig med ett resonemang som jag kallade veganparadoxen. Veganer som vägrar nyttja andra djur av etiska skäl, argumenterar att det inte finns någon välgrundad anledning att låta etiken ta slut vid artgränsen. De hävdar vår likhet med andra djur. Jag instämmer i likheten, men menade att det just därför saknas orsak att låta bli att äta andra djur – andra djur gör ju det!

Sedan insåg jag felslutet i att observera andra djur och basera vår moral på vad vi tycker oss se.

Naturen är utan förnuft, den är varken omfamnande eller grym. Vi är en liten, liten del av den,

som för sin egen del odlar moral och bygger samhällen. Vi kan hävda att handlingar är moraliska eller omoraliska men inte luta oss mot en naturens inbyggda etik när vi gör det. Som Marlene Zuk uttrycker saken: ”att komma underfund med att vissa djur dödar sina ungar säger inte mer om barnamordets etik än vad observationen att vissa djur är gula säger om modetrender” (min övers.).

Man kan, med försiktighet och insikt, göra jämförelser och dra slutsatser om evolutionära mönster och ekologiska funktioner. Men moralen är upp till oss själva. Oss veterligen är vi de enda som har en moral som kan utsträckas till att omfatta hela världen. Ingen modell finns att hämta utanför oss själva.

Där Carl von Linné såg en välordnad, statisk skapelse med herredjuret som krona, såg Charles Darwin ett släkträd. Också Darwin dödade. Men hans syn präglades, genom insikten om vårt släktskap med allt annat levande, av ödmjukhet.

Frågan är hur långt man drar konsekvenserna av ödmjukheten.

IKA ÖSTERBLAD

Källor:

Mattias Hagberg: *Herredjuret*. Atlas, 2011.

Marlene Zuk: *Sexual Selections. What We Can and Can't Learn about Sex from Animals*. University of California Press, 2002.

fauna&flora nr 3 och 4 2009, 1/2010.

Artdatabanken, Sverige. (se www.artdata.slu.se/FaunaochFlora/tidigare.asp)